

CRISTINA FERNÁNDEZ CUBAS'IN YER VE İNCİ ARAL'IN SİYAH LALE ADLI ÖYKÜLERİNDE ÖLÜM VE ÖTESİ *

Death And Beyond In The Stories Of Cristina Fernández Cubas's The Place And İnci Aral's Siyah Lale

Araş. Gör. Dr. Nihal KALKAN YAĞCI

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen -Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İspanyol Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Burdur/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4382-1314>

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, İspanyol edebiyatının önemli yazarlarından biri olarak kabul edilen ve çağdaş kısa öyküleriyle gerçekliğe karşı farklı bir bakış açısı getiren Cristina Fernández Cubas'ın Yer adlı öyküsünde ve Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan ve eserlerinde özellikle insan ilişkileri ve toplumsal sorunlar üzerinde duran İnci Aral'ın Siyah Lale adlı öyküsünde ölüm ve ruh kavramlarını incelemektir.

Her toplum ve kültür, ölüm ötesini kendi inançları ve gelenekleri içinde farklı yorumlar. Bununla birlikte, insanın fiziksel dünyada ruh ve beden olarak yaşıyor olduğu genel bir inanıştır. Ölüm ötesi hayata ilişkin inanç konuları hususunda bireyin tutumu genel olarak psikolojik özellikler ve inanç seviyeleri doğrultusunda değişiklik göstermektedir. İki ayrı kültürün ürünü olan bu öykülerde, eşlerini kaybeden kahramanların ölüm karşısındaki benzer tutum ve davranışları, iç dünyalarında meydana gelen çalkantılar, ölümün ötesinde ruhun aidiyeti, varlığın ve yokluğun belirsizliği konu edilmektedir. Somut dünyanın fiziksel şartları içinde gerçekleşmesi imkânsız olanın, gerçekten meydana geldiğinin sanılmasından doğan fantastik bir ortam yaratılır. Düşleriyle gerçeği birbirine karıştıran, ruhsal açıdan dengesini yitirmiş bu kahramanların olağandışı deneyimleri üzerinden ölüm ve ruh kavramları sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cristina Fernández Cubas, İnci Aral, Siyah Lale, yas, ölüm, ruh, beden

ABSTRACT

The aim of the present study is to analyze the concepts of death and soul in the story of The Place by Cristina Fernández Cubas who is regarded as one of the significant writers of contemporary Spanish literature and who brings a different perspective to reality with her short stories and in the story of Siyah Lale by İnci Aral, who has an important place in Turkish literature and emphasizes especially human relations and social problems in her works.

Every society and culture interprets death and beyond within their own beliefs and traditions. However, it is a general belief that man lives in the physical world as soul and body. The attitude of the individual regarding beliefs for beyond death generally varies in accordance with the psychological characteristics and belief levels. In these stories, which are the products of two different cultures, the similar attitudes and behaviors of heroes who lost their wives, the turmoil in their inner world, the belonging of the soul beyond death and the uncertainty of existence and absence are the subjects. A fantastic environment is created from the thought that what is impossible to happen in the physical conditions of the concrete world actually occurs. The concepts of death and soul are questioned through the extraordinary experiences of these heroes, who confuse dreams with reality and have lost their spiritual balance.

Key Words: Cristina Fernández Cubas, İnci Aral, Siyah Lale, mourning, death, soul, body

* Bu makale Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, İspanyol Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı'nda, Nihal Kalkan Yağcı tarafından hazırlanan "Psikanalitik Edebiyat Kuramı Bağlamında Julio Cortázar, Cristina Fernández Cubas ve İnci Aral Öykülerinde Tekinsizlik" başlıklı, yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Yaratılışından itibaren insan, varlığının mutlak sonu anlamına gelen ölümün kaçınılmazlığı, zamanının belirsizliği ve sonrasının bilinmezliği ile karşı karşıyadır. Tarihsel akışta ölüme ilişkin biyolojik, psikolojik, sosyolojik, hukuki, dinî ve benzer alanlarda çeşitli tanımlamalar ve tartışmalar yapılsa da, ölümden sonraki hayatın mahiyetine ilişkin olarak dinsel, kültürel ve felsefi açıdan yaklaşımlar ortaya konulmuştur. “Yaşamın hiç sona ermeyen sürekli var oluşu, ölümden sonra söz konusu olan kişisel hayat” (Cevzci, 2000: 718) olarak tanımlanan ölümsüzlük kavramı, Platon’dan beri en temel felsefi tartışma konularından biri olmuştur. Kimi filozoflar, ruhun beden gibi ölümlü olduğunu düşünmüş, kimileri beden ölümünden sonra ruhun var olmayı sürdüreceğini savunmuşlardır.

Pisagor, Sokrates, Empedokles, Orfeus ve Platon gibi filozoflara göre, ebedî ve ezeli olan ruh, bedenden ayrı bir cevherdir ve ölümden sonra yeni bedenlerde yaşama dönmektedir. Platon, *Phaidon* diyalogunda ruh- beden ayrımını kabul eder ve ruhun ölümsüz olduğunu vurgular. Eserde Sokrates, iki Atinalı dostu Kebes ve Simmias ile ruhun ölümsüzlüğü üzerine yaptığı konuşmasında bedenden ayrılan ruhun, mezarlar arasında dolaştığını, yeni beden aradığını anlatır. Sokrates’e göre dünyevi zevklere, yemeye, içmeye düşkün olanlar eşek gibi hayvanların bedenlerine, haksızlar ve hırsızlar kurt ve yabancı kuşların bedenlerine girerler. Arınmamış ve olgunlaşmamış ruhlar başka bedene girerken, arınmış ruhlar vardıkları Cennet’ten çıkmazlar:

“...buralarda dolaşanlar iyilerin değil kötülerin ruhlarıdır. Böylece geçmişteki kötülüklerin cezalarını çekiyorlar. Her zaman peşinde koştukları beden sevgisi onları yeni bir beden bulana kadar kovalar. Onlar da daha önce yaptıkları gibi yine bir varlığın içine hapsolmayı tercih ederler.” (Platon, 2015: 80)

Felsefi düşüncelerin yanı sıra farklı inanç sistemleri kendi içinde, insanın maddi dünya âleminde, ruh ve beden olarak yaşadığını, beden geçici, ruhun ise ebedî olduğunu ve ruhun ait olduğu âleme bir şekilde döneceğini anlatır. “Tüm semavî ve ilkel dinlerde ölümden sonra varoluş inancı mevcuttur ve bütün kültürler bu inancı kendi düşünce ve algılarına göre yorumlayıp ruhun ölümsüzlüğü noktasında farklı inançlar oluşturmuşlardır” (Karaköse, 2015: 212). Bazı dinlerde, öldükten sonra ahiret hayatının olacağına inanılırken bazı dinlerde farklı bedenlerde yeniden diriliş, inanç ilkesi olarak kabul edilir. Öldükten sonra yeniden dirilişin, yaşadığımız dünyada farklı biçimlerde gerçekleşeceğine dair bu inanışlara tenasüh, reenkarnasyon, dönüşüm, ruh sıçraması ve ruh göçü gibi tanımlamalar yapılmaktadır. Bu tanımlamaların tek ortak noktası ruhun tekrar dünyaya gelmesidir. Reenkarnasyonda, ruh ve bedenden oluşan insan yapısında, esas olan ruhtur. “Tenasüh inancında, ruhun yaptığı iyilik veya kötülüklerin karşılığı olarak insan ya da hayvan bedeninde ceza veya mükâfat için geri geldiği iddia edilirken, reenkarnasyonda ruhun tekâmül edip olgunlaşmak için geri geldiği savunulmaktadır” (Scognamillo, Arslan, 1999: 80). Reenkarnasyonda, ruh sadece insan bedenine göç edebilir ve tekâmül hep ileriye doğrudur yani ruh öncekinden daha alt seviyede bir bedene geçemez. Tenasühte, insan bedeninden canlı ya da cansız varlıklara göç söz konusudur. Bu durumda ruh, insadan daha alt seviyede bir varlıkta enkarne olabilmektedir. Yitik’e göre, tenasüh inancı Hint dinlerine dayanır ve sonsuz ölüm, yeniden doğuş anlamına gelen samsara kavramı ile tanımlanır. Bu inanca göre, ruh genel olarak şu dört ana varsayıma dayanmaktadır:

“-Ruh vardır ve içinde yaşadığı bedenle özdeş değildir.

-Ruhun değişik sebeplerden dolayı umumiyetle ceza olarak yaşamaya mahkûm olduğu, beden olarak bilinen bir mekân vardır. Ruhun her türlü fiili icra edebilmesi, onun bir bedene sahip olabilmesine bağlıdır.

-Ruh hareketli bir cevherdir. Sahip olduğu arızî özellikler nedeniyle ruh değişik bedenlere girebilir.

-Ruhun değişik bedenlere geçişini belirleyen temel kıstas, onun çeşitli bedenlerde iken işlemiş olduğu fiillerdir.” (Yitik, 1996: 81)

Yaşam ve ölümün sürekli birbirini takip ettiği inancı, Hinduizm gibi dinlerin temel inanışlarından biridir. Caynizm’de, ruhların Ay’a gittiğine inanılır. Yağmur şeklinde tekrar dünyaya inen ruhlar, önceki hayatlarındaki hareketleri doğrultusunda bitki ve hayvan şekline girerler. Mumyalama ve piramit

olgularının olduğu Eski Mısır dinlerinde ise ruh göçü yerine ölenlerin şekil değiştirmesi anlamına gelen transfiguration inancı vardır ve mezarlara eşyalar bırakılır. (Has, 2004: 394)

Budizmde, Hinduizmde olduğu gibi tensaüh inancı kabul edilmektedir. Budizm'e göre, insan ruh ve cesetten meydana gelir. Ölüm, gerçek bilgi ve aşka, en yüksek manevi tecrübe olan Nirvana'ya ulaşmak için bir aşamadır. Buda'ya göre tenasüh milyonlarca yıl sürebilir. Yahudilikte, ölüm ve sonrasıyla ilgili kesin ve ayrıntılı bilgi yer almamakla birlikte ahiret konusu ilk defa Tanah sonrası Yahudilikte açıkça ortaya konmuştur. "Tanah'ta ölüm sonrasında bütün ruhların gittiği yer olan "ölüler diyarı" anlamındaki Şeol'den bahsedilmekte, Talmud, Midraş ve Rabbinik inanışlarında ruhun ölümle birlikte bedeni terkettiği, sadece ilk on iki ay boyunca yani ceset bozuluncaya dek gidip gelerek bedenle irtibatının devam ettirdiği ifade edilmektedir" (Harman, 2013: 205). Hıristiyanlıkta, İsa'nın dirileceği inancı, inananlarının da dirileceğini işaret eder. Ölüm, insanın ebedi hayatının değil dünyevi hayatının bir sonudur. Öldükten sonra ahiret hayatı başlar. İslâmiyette, ahirete iman temel iman esaslarından beşincisidir. Kıyamet gününde meydana geleceği haber verilen yeniden dirilme, topyekûn bir yeniden dirilmedir. "İslâm kelamcılarının büyük çoğunluğu, bedenî (cismânî) dirilişin hak ve gerçek olduğu konusunda müttetikler ve ruhun da aslî bedenine yeniden iade edileceğini tereddütsüz kabul etmişlerdir" (Karadaş, 2008: 91). Dolayısıyla İslâm'da, reenkarnasyon ve tenasüh inancında olan, ruhların başka bedenlerde yeniden yaratılması veya ruh göçü düşüncesi kesinlikle kabul edilmez. Ruh, bedene yaşama gücünü verir, ölüm gerçekleştiği zaman beden işlevselliğini yitirecektir. Ruh, bedenden ayrıldıktan sonra kabir hayatı yaşayacak ve hangi bedene aitse, o bedenle birlikte yeniden yaratılacaktır.

Her toplum ve kültür, ölüm ötesini kendi inanışları ve gelenekleri içinde farklı yorumlar. Bununla birlikte insanın fiziksel dünyada ruh ve beden olarak yaşıyor olduğu genel bir inanıştır. Ölüm ötesi hayata ilişkin olarak bireyin tutumu genel olarak psikolojik özellikler ve inanç seviyeleri doğrultusunda değişiklik göstermektedir:

"Ölüm karşısındaki tepkiyi herkes, hayata karşı kendi tavrına göre gösterir. Bu kişisel tavrın belirlenmesinde dini, tıbbi, iktisadi anıların, tenkitçi hükümlerin veya duygusal değerlendirmelerin büyük rolü bulunmaktadır. Böylece, varoluşa verilen anlam ölümüne yaklaşımı belirlerken, ölüm de insanın hayat ve varoluş karşısındaki tutumunu etkilemektedir." (Hökelekli, 1991: 152-153)

Evrensel bir gerçek olan ölümün bir son mu, yoksa bir başlangıç mı olduğunu sorgulayan inanç ve öğretiler, esasında bütünüyle ölüm olgusunu ve gerçeğini anlamlandırma ve tanımlama çabası içinde olmuşlardır. İnsanlık tarihi kadar eski olan ruhun varlığı ve ölümsüzlüğü konusu üzerine dinî ve felsefi öğretilerde ve geleneklerde çeşitli yorumlar yapılmıştır. Kültürel dokuyu etkileyen tüm bu düşünce ve inançlardan çok yönlü beslenen edebiyatta da ölüm ötesi bilmezliği özellikle fantastik türün ilgilendiği temel konulardan biridir. Kökenleri mitlere, arkaik dini ritüellere, olağanüstü anlatıları, mucizeleri ihtiva eden kutsal kitaplara, tasavvufa ve halk hikâyelerine dayanan fantastik edebiyatta, öldükten sonra varoluşun devamı, ruhun doğası, ebediliği, bedenle ilişkisi, ölünün dirilmesi, ruhun tekrar dünyaya gelmesi, iki dünya arasındaki geçiş, ruhun beden değiştirmesi, geçmişin şimdiki zamana sızması gibi binlerce yıllık sınırları aşarak günümüze ulaşan ve farklı inanç düzeylerinde varlığını koruyan çeşitli tasavvurlar sıklıkla işlenen izleklerdir. Edebi eserde fantastik olandan söz edebilmek için yaşanan olağan düzene aykırı, düzeni bozan bir ögenin var olması gerekir. Steinmetz'in (2006) fantastiğe dair ele aldığı tanımları değerlendirecek olursak, fantastik yazarın kaleminden çıkanların bilinçdışında olan birtakım unsurlara dayandığını ve fantastiğin gerçek yaşama dâhil olan gizemin arkasında yatan sebeplerle ilgilendiğini görürüz. Steinmetz'in ifadesiyle fantastik, alışlageldik unsurları yıkarak yeni bir ortam kurar ki, bu ortam insanın zamanı ve evreni algılayışındaki ve yorumlamasındaki farktan kaynaklanmaktadır.

Fantastiği belirleyen temel koşulun olağanüstü unsur olduğu açıktır. Colin Manlove'a göre, fantastiğin temel özelliği olan doğaüstü ya da imkânsız, içinde yaşadığımız gerçekliğin ve şekillendirdiğimiz mümkün fikrinin bir başka şekilde düzenlenmiş olmasından öteye gitmemelidir (1975: 158). İncelediğimiz öykülerde fantastik olan, kahramanların inançlarından beslenir. Cristina Fernández Cubas'ın *Yer* ve İnci Aral'ın *Siyah Lale* adlı bu fantastik öyküleri, ölümün geride kalanlarda meydana getirdiği ayrılık acısı etrafında şekillenir. Sevdiklerini kaybeden kahramanların yas sürecinde ölüm karşısındaki tutumları, iç dünyalarında meydana gelen çalkantılar, öldükten sonra ruhun aidiyeti, varlığın ve yokluğun belirsizliği konu edilmektedir. Bu öykülerde, somut dünyanın fiziksel şartları içinde gerçekleşmesi imkânsız olanın, gerçekten meydana geldiğinin sanılmasından doğan fantastik bir durum söz konusudur. Kayıplarının

ardından yas tutan kahramanların, ruhun ölümsüzlüğüne ve yaşadığımız dünyada varlığını sürdürebileceğine dair birtakım inanç ve düşüncelere sığınmaları, gerçeğin dengesini yitirdiği ortamlar yaratır.

2. CRISTINA FERNÁNDEZ CUBAS'IN YER ADLI ÖYKÜSÜNDE ÖLÜM VE ÖTE DÜNYA

İspanyol fantastik edebiyatının önemli temsilcilerinden Cristina Fernández Cubas (1945-) eserlerinde hem dışsal gerçekliği, hem de insan ruhunun derinliklerinde kalmış bilinçsiz arzuları keşfetme amacı güder. Çelişkili ve gerilimli yaşam deneyimleri olan ve kimlik karmaşası yaşayan kahramanlarının olduğu fantastik öykülerinde, yer ve zaman algısı kaybolmakta, düş ve gerçek birbiri içinde işlenmektedir. Yazar, özellikle fantastik tarzda kaleme aldığı öykülerinin bazılarının olağanüstü bir şekilde ortaya çıkıverdiği gibi bazılarının da öylesine bir fikirden, bir plandan ya da bir ihtiyaçtan doğduğunu ifade etmektedir:

“Daha önce erişilememiş mekânlarda yaşama zevki, çevre değiştirmek, anımsamak, ayak basılmamış yerlere seyahat etmek. Ya da kâbuslar yaratmak, rüyalarda imgeler geliştirmek, semboller ve muammaları çözmek, mantığın sınırlarında gezinmek, zaman ve mekânın aldattığı bir sınıra yerleşmek... Farazi liste bitmez. Bu da benim niyetim değil. Uzun zamandır biliyorum ki pek çok öykünün arkasında gizli bir geçmiş saklı, şüphesiz okuyucunun görmezden geldiği ve yazarın kendisinin bile her zaman bilmediği ‘bir paralel öykü’ saklı.” (Cubas, 2007: 12)

Cubas, fantastiği, saçma ya da tuhaf olanı kullanırken okuyucuların gerçekliği sorgulayabileceği edebi bir evren yaratmak ister. Herşeyin görüldüğü gibi olmadığını, görünenin arkasında kara delikler ve gri bölgeler olabileceğini düşündürmeyi amaçlar. Bu durum, her ne kadar güvensizlik ve rahatsızlık yarattırsa da kabul görmüş ve alışılmış olan gerçekliğin karşısında aklın sınırlarını zorlayarak algının ve anlamın diğer açılarını keşfedebilmeyi sağlar. Cubas, bireyin kendisini açıklanamayan tuhaf bir ortamda bulunduğu öykülerinde, kimsenin keşfetmek istemediği gerçeğin ağır olan öteki yüzünü ortaya koyar. Cubas'ın eserlerindeki bu büyüleyici ve gizemli havanın kökenini, aslında çocukluğuna dayandırmak mümkündür. Çocukken, bakıcısının ona ve kardeşlerine anlattığı fantastik tarzda hikâyeleri ilgiyle dinleyen yazarın yaratıcılığında, bu yılların büyük etkisi vardır. Cubas on altı yaşındayken, yirmi sekiz yaşında olan ablasının acı verici ölümünden sonra uzun bir yas dönemi yaşar. “Kendisini geliştiren, yazmaya teşvik eden, dünyayı daha kolay gezebilmesi için araba yolculuğundan kaynaklanan rahatsızlığının üstesinden gelebilmesinde onu yüreklendiren ablası Ana María'nın ölümünün ardından, bu acıyı bastırabilmek için unutmayı tercih eder” (Folkart, 2003: 455). Her ne kadar ablasını hatıralarından çıkarmayı denese de, eserlerinde hayalî kız kardeşler ya da ölümden geri dönen karakterler yaratması, yazarın bilinçaltında ablasına olan özleminin hiç dinmediğini gösterir.

Cubas'ın 1994 yılında yayımlanan *Agatha ile İstanbul'da* (Con Agatha En Estambul) adlı kitabında yer alan *Yer* (El Lugar) adlı öyküsünde de ölüm ve ölümden sonra ruhun varlığı konu edilmektedir. Öykünün başlarında, adı belirtilmeyen erkek kahraman, karısı Clarisa'nın ait olduğu ‘yer’ arayışı ile ilgili derin kaygısını anlatmaktadır. Fakültenin en başarılı ve gelecek vadeden öğrencilerinden biriyken Clarisa, evlendikten hemen sonra, beklenmedik bir şekilde kendini evine, yuvasına adamaya karar verir. Ona göre yaşamın anlamı, bir yere ait olabilmektir. Aradığı yeri bulmanın rahatlığına kavuşan Clarisa için bu hayatta yapmaya değer daha önemli bir şey yoktur. “Clarisa'ya göre yer, bir tılsıma, bir muskaya benzer bir şeydi; içindeki dünyadaki mutluluğun gizeminin somutlaştığı sihirli bir kelime. Kimi zaman ‘mekânın’ eş anlamlısıydı; kimi zaman değildi” (Cubas, 2016: 301). Ailesini çocukken bir kazada kaybeden Clarisa korumasız, yalnız başına büyümüş, hayatı boyunca kendine hep bir yer bulma çabasına girmiş ve aradığı yeri evlenince kendi evinin kadını olduğunda bulabilmiştir. Sonsuz mutluluğa eriştiğini düşünürken eşinin aile mezarlığını ziyaret ettikleri bir gün, ölümünden sonra yine yersiz kalacağı korkusuna kapılmıştır. “Clarisa'nın korkusu, öte dünyaya kimseyi tanımadan gidebileceğinden kaynaklanır” (Mondragón, 2007: 96). Kendi ailesinin mezarının nerede olduğunu bile bilmezken, kocasının ailesinin mezarlığında kendisine bir yer bulabilme endişesiyle yanıp tutuşmaya başlar. Eve döndükten sonra içine kapanan kadın, gittikçe artan kaygılarının ardından hayata gözlerini yumar. Karısının ruhu için kaygılanan kahraman, cenaze töreninde kendi ailesine ait birtakım mücevherleri tabutun kenarına gizlerken kulağına merak etmemesini, onu orada iyi karşılayacaklarını fısıldar. Karısının ailesinin yanında bir yer edinmesi, ailesinin onun ruhunu kabul etmesi için bu eşyalara ihtiyacı olacağını düşünür.

İnsanın kaybettiğinin ardından yasını nasıl yaşadığı ölümü nasıl anlamlandırdığı ile ilişkilendirilebilir. Ölüm hem bilinen, tanıdık bir olgu iken gizem ve belirsizlik taşıması dolayısıyla aynı zamanda uzak ve

kaygı vericidir. Kahraman, yas sürecinde onu neredeyse depresyona sürükleyen bir ruh haline girmiştir. Fiziksel olarak mezara gömdüğü karısını, psikolojik olarak gömmeyi başaramadığı için ruhsal sıkıntılar baş gösterir. Büyük bir boşluk ve yoklukla karşı karşıya kalan kahraman, bu boşluğu doldurmanın yolunu, kendine yeni bir gerçeklik düzlemi var ederek, geceleri eşinin ruhunu çağırarak doldurur:

“Önce bulanık gölgeler, alacakaranlıkta fazla ortaya çıkmayan imgeler, uzaktan gelen sesler, mırıltılar, belki de sadece rüzgârın uğultusu... az sonra bu gölgelerde, bu fısıltılarda Clarisa'nın sevgili silüetini, beklenen sesini, belki söylemiş olabileceği belli sözcükleri seçiverdim hemen.” (Cubas, 2016: 319)

Kaybının ardından çaresiz kalan kahraman, acısıyla başa çıkabilmek için teselli aradığında kaybettiğinin ruhuna ulaşmaya çalışır. “Ölümünü izleyen ilk günlerde ruhun bedeni terk edip orada burada dolaştığını okumuştum” (Cubas, 2016: 319) diyen kahraman ölümden sonra hayatın devam edeceği inancıyla teselli olur. Eşinin hayaliyle konuşmaya başlar, üşüdüğünü ve karanlıkta korktuğunu söyleyen eşine bu yeni dünyasına alışması için öğütler verir.

Psikanalist Vamık D. Volkan, kayıptan sonra uzun süren yas döneminde bireylerin ruh hâline ilişkin kurdukları düşleri üçe ayırır. Birinci tür düşlerde hareketsizlik vardır ve bunlar cansız tablolardan oluşurlar. Bu tür düşlere, bir hastasının düşünde çerçeve içinde ağaç resmi görmesi örneğini verir. İkinci tür düşlerde kaybın geri getirilebileceği yanılsaması vardır yani ölü bir kişinin gerçekte canlı olduğu duygusunu yansıtırlar. Bu türde uzun zaman önce ölen birisinin tabutunun içinde hiç bozulmamış olan bedenini görmek örnek verilir. Üçüncü tür düşler, yitirilen kişinin tehlikede olduğu ya da ölüm kalım savaşı verdiği duygularını yansıtır. (Volkan, 2010: 95)

Bu bilgilerden hareketle, öyküde yas dönemindeki kahramanın düşlerinin, eşinin ruhunun zor durumda olduğuna dair kaygılarından kaynaklandığı ve bu düşler aracılığıyla eşine yardım etmeye çalıştığı düşünülebilir. Ölümünden sonra eşinin ruhunun ait olduğu yeri bulup bulamadığı konusundaki korkusu ve kaygısı onu bu düşlere sevk eder. Ölüm genellikle hep soğuk ve karanlık olarak tasvir edilir, dolayısıyla kahramanın, eşinin de böyle bir ortamda olduğunu hayal etmesi normaldir. Fakat bir süre sonra, kahramanın düşlerinin ve inançlarının sınırı aşılır.

“Buraya kadar, sevenler arasındaki yeniden buluşma yaşamda kurdukları düzen gibi devam eder, bir rehber ve koruyucu olan adam ve korunan kadın. Derken tekensiz olan çıkagelir: Clarisa anlatıcıyı mezarlıktaki kendi geçmişinin şu anki durumuyla temasa geçirir. Gerçekliğin her iki düzleminin birleştiği düşsel dünyada, şimdiki zaman ve geçmiş de birleşir...” (Mondragón, 2007: 98)

Kahraman, yaşarken zengin ve korku salan Ricarda adlı halasının öldükten sonra öte dünyada hizmetçi olduğunu öğrendiğinde tüm bildikleri, daha doğrusu bildiğini sandığı her şey birbirine karışır. Halasının ruhu, bu dünyadaki kimliğini kaybetmiş evrensel bir ruha dönüşmüştür. O ana kadar, kendi kafasında kurguladıklarının aksine gerçekleşen bu durum karşısında boşluğa düşmüş gibi hisseder ve sıçrayarak uyanır. Kahramanın yer ve zaman algısı kaybolurken, düş ve gerçek olan birbirine karışır. Öte dünyaya ilişkin inandığı ya da herhangi bir yerde okuyabileceği bilgilerden hareketle yarattığı düşler, Clarisa'nın tek cümlesiyle alaşağı olur. Clarisa'ya sesini duyurmaya çalışırken, annesi araya girer: “Oğlum, lütfen ısrar etme. Görmüyor musun, Clarisa meşgul” (Cubas, 2016: 325). Gömütlük, kahramanın ailesine ve atalarına aitken, şimdi hiç bilmediği yabancılaştığı bir yer hâline gelir. Umutsuzluğu, yalnızlığı ve özlemi kahramanın ruhsal dünyasında fantaziler kurmasına neden olur. Arzunun gerçekleşmesi düşünün sahnelendiği bu fantazide, kaybettiğinin varlığına tekrar kavuşur. Öyküde, ölen eşine ulaşma çabaları bir çeşit düş olarak başlasa da bir süre sonra durum kontrolden çıkar:

“Düş ilk kez sınırları aşıyor, kendine özgü bir yaşama bürünüyor ve beni şaşırtabiliyordu. O zamana dek beklenen, usa yatkın ve konuyla ilgili tümceler söylemekle yetinmişti. Soğuk, korku ve karanlık. Herhangi bir romanda karşılaşılabilen, ruhların ya da cinlerin ele alındığı o romanların birinde bulunan ya da büyük bir olasılıkla yalnızca benim yarım yamalak bilgimin ağzına koyduğu ve hayal meyal bilmekten gurur duyduğu tümceler. Ya biraz önce söyledikleri...” (Cubas, 2016: 320)

Fernández Cubas fantastik tarzda kaleme aldığı bu öyküsünde, ruhun ölümsüzlüğü ve yaşanılan dünya ile bağına devam ettirmesine dair inançlara değinerek sıradışı bir atmosfer yaratır. Olanların düşlere dönüştüğü, düş ve gerçeğin iç içe geçtiği bu kurguda, hem kahraman hem okur somut olarak bilinenin mi

yoksa hayal olarak görünenin mi gerçek olduğu konusunda kuşkuya düşer. Bu dünya ile öte dünya arasındaki sınır kalkarken kendi ölümünü düşünmeye başlar ve öldükten sonra bir yere ait olamama korkusuna kapılır. Öyküde, Clarisa'nın başlarda somut olarak bir yere yani mekânsal olan aidiyetsizliği ölüm korkusuyla soyut bir aidiyetsizliğe dönüşür. Öldükten sonra ruhunun nereye ait olacağı kaygısını yaşarken ruhu, kocasının ailesinin yanında yerini bulur. Kahramanın öte dünya düşüncesi de, ruhun ölümsüzlüğü inancı da kaybettiğine ulaşabilmesinin, onu yaşamda tutabilmesinin bir yoludur. Yas sürecinde Clarisa'nın ruhuyla konuşan kahramanın, tüm bu düşünceleri ve inançları altüst olunca, ölüm ötesinin bilinmezliği ve tekinsizliği içinde kendi ölümünden sonra ruhunun aidiyetini sorgulamaya başlar.

2. İNCİ ARAL'IN SİYAH LALE ADLI ÖYKÜSÜNDE RUH VE BEDEN

Öykü ve romanlarıyla Türk edebiyatının önde gelen yazarlarından İnci Aral (1944-) eserlerinde içinde yaşadığı toplumun aksayan taraflarına değinmeyi tercih ederken özellikle 1980 sonrası birey ve toplum problemlerini ele alır. Aral, insan psikolojisini önemseyen, bunu yazdıklarında ve kahramanlarında derinlemesine yansıtmaya çalışan bir yazardır. Sıklıkla öz yaşam öyküsüne göndermeler yaptığı eserlerinde çocukluğundan itibaren yaşadığı deneyimleri anlamlandırmaktadır. Çocukluğunda babasının intihar girişimine tanık olan, önce babasını sonra annesini kaybedince, akrabalarının yanında büyüyen, eğitim hayatı süresince yurtlarda kalan İnci Aral'ın eserleri yazarın yaşamışlıklarının izlerini taşır. Yazarın bu tür eserlerinde, ölenlerin ruhlarına dair kendi çocukluk inançlarını yansıttığı söylenilebilir. Zorlu yaşam mücadelesi ile geçen yıllarında, içinde biriktirdiği hüznü, isyanı, acıyı ve karanlığı yazıya dökerek gidermeye çalışır: “Kendimi bildim bileli, ola ki ruhumu yeniden bütünlemek ve her zaman çok yakınımda duran ölüme meydan okumak, yani onu büsbütün unutmak için yazmayı denedim” (akt. Kansu, 2005: 96). Aral, kendi hayatından ve hayatına giren kişilerden izler taşıyan, gerçek hayat ve kurgu arasındaki çizginin çok ince olduğu, fantastik unsurlara yer verdiği öykülerinde, düş ve gerçeğin örgüsünü başarıyla kaleme alır. Öyle ki, gerçek hayattan kesitlerle yazdığı kimi eserlerindeki kurmaca ayrıntılar kendi gerçekliğinin önüne geçebilmektedir:

“Ben dönüp dolaşıp, kendi uydurduklarına önce kendileri inanan yalancılar gibi hissederim kendimi çok zaman. Düşlerimle gerçek yaşamımı birbirine karıştırdığım olur. Bütünüyle kurduğum, öykülerimde can verdiğim kişiler, insanlar sanki sahiden varmışlar da bir yerlerde yaşamlarını sürdürmekteymişler sanırım. Onları sever ya da kızar ama ne olursa olsun sevecenlikle düşünürüm. Rüyalarım girdikleri de olmuştur, bir sokakta karşıma çıkıverdikleri de.” (Aral, 2004: 126)

Aral'ın 2006 yılında yayımlanan, gerçek ve düş arasındaki sınırı aşmaya yönelik başarılı girişimlerinden *Ruhumu Öpmeyi Unuttun* adlı kitabındaki *Siyah Lale* adlı öyküsü, kitaptaki ilk öykü olan *Saman Kokusu*'nun bir devamı şeklindedir. *Saman Kokusu*'nda evli bir çiftin yağmurlu bir akşamda yolculuk yaparken arabalarının saman yüklü bir at arabasına çarpmaları sonucu kadının hayatını kaybetmesi anlatılır. *Siyah Lale* öyküsünde de, eşinin kaza sonucu ölümünden kendisini sorumlu tutan Kağan'ın, yas sürecindeki ruhsal durumuna ilişkin bir olay örgüsü söz konusudur.

Kazadan sonra kendisini toplumdan soyutlayarak yaşamaya başlayan Kağan, eşinin mezarını sürekli ziyaret ederken baş edemediği bu yitim duygusunu mezarlığa ektiği lale soğanlarıyla ilgilenerken bir nebze olsun gidermeye çalışır. Eşinin adının Lale olması ve mezarına laleler ekmesi, Kağan için bir çeşit avuntu kaynağıdır. “Taç yapraklarının içine gizlenmiş gözleri, bakır kızılı tüylerle kaplı cinsel organı, saçları narinliği, her şeyiyle yitirdiği kadından izler taşıyan dokunduğunda ona küskünlüğünü, sevincini, mutlu ya da huzursuz olduğunu hemen anladığı laleler” (Aral, 2013: 17). Kağan, sevdiği kadının mezarından yetişen lalelere sanki ondan bir parçaymış gibi bağlanır. Bir daha asla yaşamayacağı tutkuları, paylaşımları bu şekilde canlandırabileceğini düşünür. Kış gelip kar altında kalan lalelerinin “çocuk ağlamalarına benzer boğuk çığlıklarını” (18) duyduğunu sanan kahraman, lale soğanlarını topraktan çıkartıp evine götürür, balkonundaki saksılara diker. Kahramanın ruhsal dünyasındaki bu kırılma noktasıyla herşey başlamış olur. Aral, yas tutan bir kişinin çaresizce sürüklendiği bu durumu şöyle ifade eder:

“Ölüm, zaman ve yanılısama o kadar birbirlerinin içindeler ki... Ölüm söz konusu olduğunda yanılısama zamanı tersine çevirmeye çalışmanın bir yolu olarak devreye giriyor. Zamanın, insanı sona doğru götüren bir olgu olması yüzünden ölümle, ölümün de yanılısamarla yakın ilişkisi var. Hayatın trajik, ölümün katlanılmaz oluşu nedeniyle yaratılmış hayali dünyalar var. Öbür dünya gibi. Yas tutan insanların da kendi içlerinde çok tuhaf yerlere sürüklendiğini, hiç

olmayacak durumlardan avuntu yaratmaya çalıştıklarını, zamanla boğuştuklarını ve onu geri getirmeye çalıştıklarını görüyorsunuz...” (Aral, 2012: 340)

Ölüm karşısında eli kolu bağlanan, sevdiğini geri getirememenin çaresizliği karşısında aciz kalan kahraman bunalıma sürüklenir. Aral, ölümün bireyde yarattıklarına dair; “Yakınlarını, sevdiklerini kaybetmek bizi en fazla zorlayan insanlık acısı. Bu yüzden ölenle ilgili sayısız hayal, umut ve görüntü üretiyoruz ve kimi zaman gerçeğin dışına düşebiliyoruz” (akt. Yıldırım, 2006: 36) der. İç dünyasındaki bunalımdan kaçmak isteyen kahraman kendini fantastik düş evrenine sürükler; böylece başa çıkamadığı gerçeği değiştirir, eşinin başka bir bedende yeniden hayat bulabileceğine inanır. Nurullah Çetin’in ifadesiyle başlıca özelliklerinden biri katı gerçekliği aşma arzusu olan fantastik metinlerde “(...) dış dünyanın katılığına, sertliğine ve zorluğuna karşı hayal ve düş dünyasının sonsuz imkânlarını öne çıkaran alternatif mutluluklar üretilir” (2009: 241). Kağan için, dış dünyanın gerçekliğine karşı iç dünyasında yarattığı alternatif mutluluk, karısının toprağa dönüşen teninden, ruhundan beslenen bu laleleri yetiştirmektir. Mezarlıktan topraklarıyla birlikte eve taşıdığı lale soğanlarını yaşatmak için elinden geleni yapmasına rağmen lalelerin sürgün vermediğini görünce o zaman ihtiyaçları olan şeyin tutku olduğu yargısına varır; lalelerle cinsel ilişkiye girmeye karar verir:

“Sulama suyuna- yetirebildiğince- er suyunu katarak suladı o üç saksıyı. Laleler dışıydiler ve çılgınca görünüyorsa da bunun işe yarayacağından, coşturucu bir etkisi olacağından emindi. Bazen yaptığının saçmalığını düşünüp utanıyor, kendini gözü dönmüş bir budala gibi hissediyordu. Öte yandan uzun süredir içine düştüğü o zavallı halden, o cinsiyetsiz, sönük uyumsuzluktan kurtardı bu çaba onu. Dışılığın içine dalmak, var oluşunun bu öncelikli özelliğini harekete geçirmek için güçlü, engellenemez bir arzu duyuyordu.” (Aral, 2013: 20-21)

Hayata dayanabilmek için tek ihtiyacı, karşılına geçip saatlerce yalvardığı, kimi zaman korkuttuğu ve kışkırttığı bu lalelerin en azından birinin kendisine cevap vermesidir. Nitekim lale soğanlarından siyah bir lalenin canlanmasıyla bu inancı doğrulanır. “Demek geldin, en sonunda ruhun geri döndü aşkım!” (Aral, 2013: 22). Boyu neredeyse bir metreyi bulan bu siyah lale, ateşli gözleri, kızarmış yanakları, pürüzsüz teni ile hem gizemli, hem de oldukça baştan çıkarıcı görünürken Kağan içinde karşı konulmaz bir arzuyla eşinin ruhuna kavuşmanın sevincini yaşamaktadır. Kahramanın yaşadığı bu yanılsama fantastik bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaybettiği eşinin ruhunun bir lale bedeninde geri dönmesi ancak bir yanılsamadan ibaret olabilir. Steinmetz mantığı altüst eden bu durumu şöyle ifade eder:

“Fantastik mantığın karşıtıdır. Bu anlamda ve sağduyu göz önünde bulundurularak hayal, yanılsama hatta delilikten sayılabilir. ... Fantastikte *bir şey* ortaya çıkar. Hayal ve düş, bütün bunların ancak çıkırından çıkmış bir hayal gücünden, altüst olmuş bir ruhtan doğabileceğinin aşikâr olduğu düşüncesiyle, gerçekliğin çiğnenmesi anlamına gelir.” (Steinmetz, 2006: 09)

Kendi hayatında ölümün ve geride kalmışlığın verdiği ağırlığı oldukça yoğun yaşayan Aral, özellikle *Ruhumu Öpmeyi Unuttun* adlı bu kitabında arda kalanların ölümle baş etme yollarını, zihinsel kaçışlarını ön plana çıkarmak ister. Sevdiğini kaybeden birinin gerçekle yüzleşmesinin yarattığı derin sancının sanrıya dönüştüğü *Siyah Lale* adlı bu öyküsünde, yaşam ve ölümün sınırını ustaca vurgulamaktadır. Kaybı ile birlikte yaşamayı öğrenemeyen Kağan, iç dünyası ile gerçeklik arasında bir uyum yakalamaya çabalar. Kaybedilenin anılarını saklayan bellek, yas sürecinde bu anıları geri çağırır ve yanılsamalar baş gösterir:

“Kaybettiğimiz sevdiklerimizi bir şekilde yaşatmaya devam ediyoruz. Onların yokluğunu kabul etmek kolay değil. Bu nedenle de bazı kaçışlar yaşıyoruz. Ben bunlara yanılsama diyorum. Rüyalarımızda, yitirdiğimizle birlikte olabiliyoruz. O duyguyu, onunla aramızdaki sıcaklığı birebir yaşıyoruz. Çünkü bellek bir kucaklaşma anının duygusunu saklayabiliyor. Biz, özlemlerimiz ve belleğimizin bu muhteşem gücüyle sonsuza kadar kaybetmeye katlanamadığımız o insanları ve anları geri çağırıyor, yeniden yaşıyoruz. Bu yüzden de ölümden sonrasıyla ilgili gerçeküstü hikâyeler, yanılsamalar ortaya çıkıyor.” (Çalidis, 2006: 14)

Öykü kahramanının hem ruhun varlığına, hem de arzuladığı nesnenin canlanabilir ya da ruhun yeniden bedenlenebilir olduğuna inandığını görmekteyiz. Lalesini daha da büyütme, coşturma için er suyuyla sularken, artık özgür olmasını istediğinde lale saksısından çıkar ve geceleri yatağına gelmeye başlar. Yarım, anlaşılmasız cümlelerle konuşması, pencereden dışarıdaki insanları izlemesi, her şeyi merak edip öğrenmek istemesi Kağan’ın laleyle olan bağını güçlendirir. Nitekim bu bağıllık çok uzun sürmez. Kağan,

aşağı düşmesinden korktuğu için camları sabitleyince lalenin tüm neşesi kaybolur. Havasız ve yalnız kalan lale, gitgide kendisinden uzaklaşmaya başlar.

Kağan'ın ihtiyacı olan, karısının ruhunun bedenlenmesidir ve bunun gerçekleşmesi, karısının ruhunun bir lale bitkisi bedeninde ona geri dönmesi, inançlarına ilişkin düşlemini eyleme dökmesiyle ortaya çıkar. Düş ürünü olması beklenen lale, kendine özgü hâl ve davranışlarıyla farklı bir varlıktır. Kağan, lalenin elinden bir çay içmek, ağzından güzel bir söz duymak, birlikte dışarı çıkıp arkadaşlarıyla buluşmak ister ama yeşil uzun bacakları, lale kafası ve dilsizliğiyle bunu yapamayacağını farkındadır. Eşinin ruhunu taşıyor olsa da başka bir kimliği vardır bu lalenin. Ölen karısının ruhunu taşıdığı için kendisine ait hissettiği bu varlık aslında bitki olan bedeniyle bir yabancısıdır. Bu durum, Lale'nin ruhunun aidiyetini sorgulanır bir duruma sokmaktadır. Düşlenen ve gerçekleşen arasında bir uyumsuzluk söz konusudur. Çünkü Kağan, sadece düş kursaydı herşeyin istediği ve arzu ettiği gibi gerçekleşmesi beklenirdi. Lale'nin, Kağan'ın arzularının aksine davranışlar sergilemesi, onu mantığıyla uyumsuz bir varlık hâline getirir. Karısının ruhu, ait olmadığı bir bedendedir. Siyah lale ait olmadığı bir hayattadır. Kağan, hem ruhu hem bedeni kendisine ait olamayan bu varlığı artık kabullenemez.

“Mayası büyüyle karışmış Siyah Lale” (Aral, 2013: 24) ait olmadığı bu dünyada mutsuz ve yalnız olmanın verdiği acı ile gitgide solmaya ve hırçınlaşmaya başlar. Kağan ise güzelliği ile övünse bile insan içine bile çıkaramadığı lalenin inatlaşmalarından, öfke nöbetlerinden, bencilliğinden bıkar, umduğunu bulamamanın hayal kırıklığını yaşamaktadır. Kağan'ın arzulanı, mutlu sona ulaşmasını beklediği düşü, şimdi ona ait değildir. Artık sevilmediğini ve istenmediğini hisseden lale, Kağan evde yokken çıkıp gider. Döndüğünde lalenin evde olmadığını gören Kağan büyük bir yükten kurtulmuşçasına evi temizler, lalenin bütün izlerini silmeye çalışır. Sabah uyandığında tuttuğu yas bitmiş, kâbusları geride kalmıştır. Belli ki Lale'nin ruhu ait olduğu dünyaya ölümün ötesindeki yerine dönmüştür. Sanki yeniden dünyaya gelmiş gibi umutla evden çıktığında karşı mağazanın önündeki kalabalık dikkatini çeker; “korkuyla karışık bir şaşkınlıkla çarpılmış gibi kalakalır”(Aral, 2013: 27). Vitrinin camında doğduğu günkü güzellik ve canlılığıyla ayakta duran siyah lale ile göz göze gelirler. Ait olduğu yerden koparılan Lale'nin ruhu, kaybettiği aidiyetini kendi çabalarıyla yeniden yaratır.

İnsanın ruh ve ölüm hakkındaki düşüncelerinin çok eski çağlara kadar gittiğini daha önce ifade etmiştik. “Geleneksel kültürler ölümü bir son olarak değil, yeni bir hayatın başlangıcı olarak görmüşler; hayatı, daha sonra bir başka varoluş biçimiyle yer değiştirecek bir sürekliliğin parçası olarak kabul etmişlerdir” (Hökelekli, 1991: 153). Yüzyıllardan beri birçok farklı inançta yeri bulunan ölümden sonra ruhun yeniden farklı bir bedende hayat bulması ya da hayata geri gelen varlığın şekil değiştirmesi gibi olgular hem halk anlatılarında hem edebi anlatılarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. *Siyah Lale* adlı bu öyküde, ruhun ölümsüzlüğüne inanan Kağan da yas sürecinde girdiği ruhsal bunalım içinde, karısının ruhunun yaşanılan dünyaya geri dönmesinin gerçekleşebilme ihtimaline bağlanır, bedeniyle olmasa da ruhuyla yeni bir hayata başlayabilmeyi düşler.

4. SONUÇ

Antik dönemlerden ve en eski inanç sistemlerinden beri ruh olgusu üzerine hâsıl olan düşünce ve görüşler, fantastik edebiyatın ölüm ötesini çeşitli izleklerle işlemesine olanak tanır. Ele aldığımız bu fantastik öykülerde, genel itibarıyla ölümün geride kalanlarda bıraktığı etkiler konu edilirken aslında bedenin ölümüyle birlikte insanı ölümün ötesine taşıdığı varsayılan ruhun varlığı ve aidiyeti sorgulanmaktadır.

Ölüm ve kayıp, insanın duygu ve düşüncelerine, ilişkilerine, tüm yaşamınaya yansıyan güçlü bir değişim ve dönüşüm olayıdır. Kayıp sonrası, ölen kişinin olmadığı bir dünyaya uyum sağlamaya çalışırken bir takım tepkiler ortaya çıkabilir. Bireyin ölümü inkâr etmesi, kabullenememesi, hayata karşı isteksizliği, umutsuzluğu, karamsarlığı gibi duygusal tepkileri, ölen kişinin hala yaşadığına inanması, hayalini görmesi, onunla konuşması gibi ruhsal tepkileri, kendini suçlaması gibi bilişsel tepkileri, insanlardan uzaklaşması, sürekli mezarlığa gitmesi ya da hiç gitmemesi gibi davranışsal tepkileri yas sürecinde görülebilen durumlardır. Söz konusu öykülerde, eşlerinin ölümünün ardından yas sürecindeki kahramanların bunlara benzer tepkileri olağan görülebilir. Yasla başa çıkmakta güçlük çeken ve yeni gerçekliğe uyum sağlayamayan iki kahraman ölen eşleriyle tekrar biraraya gelme arayışına girerler ve kendilerine gerçeğe aykırı yeni düzlemler yaratırlar. Eşlerinin tamamen yokluklarını kabul etmektense ölümün ötesinde, ruhlarının bir şekilde varlıklarına devam ettirdiklerine inanırlar ve onlara ulaşmaya çabalarlar.

Cubas'ın *Yer* adlı öyküsünde kahraman, eşinin ruhunun ait olduğu yere ulaşım ulaşmadığının kaygısını yaşarken asıl sorunun kendi ruhunun aidiyetinin belirsizliği olduğunu idrak eder. Aral'ın *Siyah Lale* adlı öyküsünde ise kahraman eşinin, ölümden sonra geri dönen ve lale bitkisinde bedenlenen ruhunun eskisi gibi olmadığını fark eder. Deneyimledikleri bu olayların ardından ölüm ötesine dair inançları değişen kahramanların yas süreçleri de bitmiş olur. Öykülerde yaşamın bir düzeni ve sınırları olduğu gibi ölüm ötesinin de bir düzeni ve sınırları olduğu düşüncesi vurgulanır. Sonuç olarak, her iki öyküde de ölümden sonra ruhun, bu dünyadaki bedeninin kimliğini ve aidiyetini kaybettiği, başka bir âleme ait olduğu, bu dünyaya yabancılaştığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

ARAL, İ. (2004), Anlar İzler Tutukular, İstanbul: Epsilon.

--- (2012).Unutmak. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

--- (2013).Ruhumu Öpmeyi Unuttun. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

CEVİZCİ, A. (2000). Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayınevi.

CUBAS, C. F. (2007). De dónde vienen los cuentos, Andres-Suárez, Irene; Casas, Ana, Cristina Fernández Cubas. Grand Séminaire de Neuchâtel. Coloquio Internacional Cristina Fernández Cubas, pp. 11-19, (17-19 de mayo de 2005). Madrid, Arco/Libros

---(2016). "Con Agatha En Estambul". Todos Los Cuentos, Barcelona: Tusquets Editores

ÇALIDİS, N. (2006). "İnci Aral'la söyleşi: Ruhunuz Hiç Öpüldü mü?" Cumhuriyet Kitap Eki, 17 Mart 2006, S-14.

ÇETİN, N. (2009). Roman Çözümleme Yöntemi, Ankara: Öncü Kitap.

FOLKART, J.A. (2003). "Cristina Fernández Cubas's 'Cosas que ya no existen': The Mnemonics of Place and Time in Truth and Fiction",Revista Hispánica Moderna, 56(2). 447-461. <http://www.jstor.org/stable/30203742> (10.09.2020).

HARMAN, Ö. F. (2013). "Yahudilik", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 43, ss. 201-207

HAS, K. (2004). Dinler Tarihi Perspektifinden Tartışmalı Bir Kavram; Reenkarnasyon. İslami Araştırmalar Dergisi, 17(4). s.394.

HÖKELEKLİ, H. (1991). "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 3 (1), ss. 151-165.

KANSU, I. (2005). İnci Aral. İmge Öyküler, S.1

KARADAŞ, C. (2008). İslâm Düşüncesinde Âhiret. Bursa, Emin Yay.

KARAKÖSE, S. (2015). "Klâsik Türk Edebiyatında Tenasüh İnanç İzleri", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], 54, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay. 209-238.

MANLOVE, C. (1975). "Introduction to Modern Fantasy". Five Studies, Cambridge: Cambridge University Press.

MONDRAGÓN, C. (2007). "El lugar: amor y odio más allá de la muerte, Cristina Fernández Cubas", Grand Séminaire de Neuchâtel "Coloquio Internacional Cristina Fernández Cubas". 17-19 de mayo de 2005. Ed. Irene Andrés-Suárez y Ana Casas Janices. Madrid: Arco/Libros, 89-102

PLATON (2015).Phaidon. (Çev. F. Akderin), İstanbul: Say yayınları.

SCOGNAMILLO, G. ARSLAN, A. (1999). Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Ruhçuluk ve Reenkarnasyon, İstanbul: Karizma Yayınları.

STEINMETZ, J. L. (2006). Fantastik Edebiyat. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları

VOLKAN, V. D. ve ZİNTL, E. (2010). Gidenin ardından. (Çev. I. Vahip ve M. Kocadere). İstanbul: Oa yayınları.

YILDIRIM, Ş. (2006). "İnci Aral: Kâğıt üzerinde kahramanlarımla birlikte yaşamayı seviyorum", Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi, Sayı: 279, ss. 36- 39.

YİTİK, A. İ. (1996). Hint Kökenli Dinlerde Karma İnançının Tenasüh İnançıyla İlişkisi, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.